

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ ЛЮДИНИ В ФІЛОСОФІЇ РОМАНА ІНГАРДЕНА

У статті розглядається проблема феномена свободи й існування умов реальної свободи людини через аналіз структури реального світу, в якому живе і творить людина, і структури людського буття; розкриваються поняття відносно ізольованої системи і людини як динамічної тілесно-психічно-духовної істоти.

Роман Інгарден (1893-1970) – один із найвидатніших польських філософів, учень Гуссерля – відомий світу як один із головних представників феноменології, що розвивалася в опозиції до ідеалізму Гуссерля. У своїх філософських поглядах він стверджував тезу про різновид досвіду адекватно до кількості предметів, а також постулат опису фактів в безпосередній, інтуїтивній «наочності» як способу філософування. Коло його інтересів надзвичайно широке. Це методологія, логіка, теорія пізнання, аксіологія, антропологія, естетика, етика, філософія мови і літератури. У своїх дослідженнях філософ виходив за межі суворих рамок однієї дисципліни і знаходився на пограниччі реалізму і структуралізму, епістемології і естетики, онтології і екзистенції, підпорядковуючись це дослідженню людини, її ницості і величі. Основною працею його життя став тритомник «Спір про існування світу», а також твори, які принесли йому світову популярність – „Про літературний твір. Дослідження з пограниччя онтології, теорії мови і філософії літератури”, „Біля витоків теорії пізнання”, „Нариси з філософії літератури”, „Про пізнавання літературного твору”, „Лекції з естетики”, „Лекції з етики”, „Книжечка про людину”.

В Україні, на жаль, Інгарден відомий дуже вузькому колу спеціалістів – філософам, літературознавцям і мистецтвознавцям, а отже, не можна стверджувати, що Інгарден вийшов поза межі університетських bastionів і академічних дискурсів. Світ незаслужено забув, що виникнення міждисциплінарної області під назвою культурологія великою мірою, заслуга Інгардена. Це, власне, він ввів і обґрунтував основні її поняття, а філософська спільнота сприйняла неавторизовані положення, користується ними й розвиває далі, сперечається, захищає дисертації, не знаючи їх родоначальника. Інгарден виростив плеяду учнів із світовим ім'ям. Його справу продовжили Й. Тішнер, Д. Герулянка, Є. Стружевські, Н. Лубніцкі, М. Голашевська, А.Т. Тименєцька, Я. Макота та інші. Під впливом

його ідей сформувалася філософія Кароля Войтили (Папи Івана Павла II).

Неможливо в короткій статті подати навіть ескіз філософії Романа Інгардена. Це призвело б до різючих спрощень і, головне, було б чужим самому духові його наукової методології, оскільки він завжди прагнув до максимальної чіткості понять і системного, строгого представлення своїх поглядів. Тому зупинимось на есенціальному питанні для філософа – питанні свободи людини. Над якими проблемами не працював би Інгарден, чи то епістемологія, чи онтологія, етика чи естетика, в центрі його уваги завжди залишалося основне питання – Людина. Пошук фундаменту людського в людині, в її зв'язках зі світом, усвідомлення всієї трагічності її існування на «межі двох світів» – людського і тваринного, муки пізнання світу і його закритості перед відповідями, – все це вилилося в пошук проблеми свободи, людської ідентичності, відповідальності й творення цінностей.

Проблема свободи хвилювала Інгардена від самого початку його дослідницької діяльності, але тільки останні його твори безпосередньо стосувалися цього питання. Як слушно зауважив А. Пултавскі, третій том „Спору про існування світу”, „Про відповідальність” виразно обертаються саме навколо цієї проблематики [1]. Але до цих назв також необхідно додати і „Книжечку про людину”, і „Лекції з етики”, особливо лекції XXII-XXV. Власне в останній названій праці Інгарден виконує принципове розмежування феномену свободи і свободи реальної [2]. Коли йдеться про феномен свободи, то для Інгардена таке явище, без сумніву, існує. Люди дуже часто почувають себе вільними у своїх рішеннях, почуттях, способу мислення [2: 222]. Але ця свобода дана лише в суб'єктивному переживанні. Для Інгардена переживання власної свободи не є достатнім аргументом, який призводить до однозначного ствердження, що ми вільні. Інгарден пише: „... не підлягає сумніву, що існує *феномен* вільного прийняття рішень, феномен мого вільного рішення, але це для мене не достатньо тому, що я повинен знати ще й інше, я повинен знати, ніби, й інший бік медалі – чи дійсно цей феномен є проявом факту моєї свободи, чи, наприклад, особливим видом облуди. Я повинен знати об'єктивні умови, які гарантують мені, покажуть, що можу вільно приймати рішення в певних випадках або робити те чи інше” [2: 222].

Отже, насамперед Інгардена цікавить реальна свобода, зрозуміла як те, що реалізоване в певній системі умов [2: 353]. Тож його дослідницькі наміри скеровані на те, аби пересвідчитись, чи взагалі існують умови для того, щоб людина могла бути вільною, а не лише почувати себе такою, „чи існують можливості не лише явища свободи,

але й реалізації свободи для людей у певних умовах, в таких, в яких фактично ми живемо (в причинно упорядкованому світі)” [2: 314].

Роздуми над реальною свободою, її об’єктивним виміром, стосуються двох питань: а) структури реального світу, в якому людина живе і творить; б) структури людського буття.

Міркуючи про те, коли людина є вільною, Інгарден однозначно стверджує, що людина є вільною тоді, коли здійснена нею діяльність є її власною діяльністю, тобто коли вона є її автором, а отже тоді, коли вона є її причиною. Причому, на думку Інгардена, сфера власних рішень і діяльності розповсюджується якомога широко і може набирати різного вигляду, а коли людина безпорадна й безсила щодо чинників, які детермінують, а також спонукають зміст і спосіб реалізації вчинків, простір можливої власної поведінки скорочується до нуля. „Коли все вимушене і ні в чому не дозволене, тоді поведінка людини не є її власною дією” [3: 92]. Отже, власні дії настільки можливі, наскільки людина зможе унезалежитись від тих фізичних станів, які безпосередньо її оточують, які, в принципі, могли би здійснювати певний вплив на її рішення і реалізації дій [3: 123]. На думку Інгардена, для того, щоб це стало можливим, необхідно прийняти відповідну структуру реального світу і погодитись на особливе розуміння причинного зв’язку. Отже, для того, щоб свобода була взагалі можливою, реальний світ не може створювати причинну систему, яка характерна для концепції Лапласа. Виходячи з цієї концепції, всі явища в реальному світі творить одна система причинних зв’язків, в якому вони як наслідки однозначно й необхідно визначені своєю причиною [3: 149]. Варто згадати, що за Лапласом детерміністське передбачення процесу явищ можливе *de jure*. Щоправда, людина не зможе цього виконати, але якби вона могла реєструвати в довільно вибраному моменті положення і швидкості кожного тіла, що становить частину всесвіту, а також робити висновки про його еволюцію, як у напрямку минулого, так і в напрямку майбутнього, тоді б вона диспонувала відповідною мовою, яка б дозволяла людині описувати цілісність природи й робити умовиводи про все, що існує. Для радикального детермінізму світ становить одну-єдину цілісну систему, а не систему відносно ізольованих систем [4: 261]. Водночас, багато фактів, які існують у світі, свідчать про те, що ідея відносно ізольованих систем – це не лише понятійна конструкція, але вона знаходить своє конкретне втілення в дійсності, яка досліджується природознавством [4: 415]. Отже, Інгарден не погоджується на радикальний детермінізм, тобто на таку причинну концепцію структури світу, за якою все зі всім, а також свобода волі, причинно пов’язані. Але він не погоджується й на індетермінізм у

такому його вигляді, що принаймні в окремих випадках допускає можливість виникнення в реальному світі явищ, позбавлених причин [4: 228]. Крім цього, він зауважив, що заперечення радикального детермінізму не обов'язково призводить до індетермінізму у згадуваному сенсі, але радше відкриває можливість інших концепцій причинної структури світу, а серед них різних типів детермінізму [4: 228].

У творі „Про відповідальність” Інгарден, відкидаючи два виділені положення – радикальний детермінізм та індетермінізм, пропонує третю концепцію, за якою світ був би однією зв'язаною системою найвищого рівня багатьох буттєво незалежних, але під деякими поглядами від себе буттєво залежних, індивідуальних предметів, які самі були би відносно ізольованими системами або також були б елементами таких систем. „(...) світ представляв би величезну кількість частково відкритих, а заодно частково ізольованих („прикритих”) систем, які крім свого взаємного часткового відмежування і прикриття „зв'язані” причинними зв'язками. У таким чином структурованому світі існують тоді в розмаїтих системах з одного боку фактичні стани, які одночасно, а заодно й буттєво, незалежні від себе, з іншого боку – фактичні стани, які залишаються щодо себе у причинній буттєвій залежності” [3: 149]. Одночасно в цьому світі існував би *принцип причини*, який Інгарден представляє наступним чином: „Кожне явище в світі має свою безпосередню (прямо або непрямо) або опосередковану найближчу причину” [3: 151].

Для Інгардена безпричинне явище взагалі неможливе тому, що знаходиться в явній суперечності з його формальною і екзистенціальною сутністю [3: 152]. Це має особливе значення для роздумів, які стосуються поняття свободи волі. Інгарден переконаний, що існує місце для свободи в межах причинно обумовленого світу. І для цього необхідно відкинути як хибне таке розуміння свободи, за яким акт свободної волі був би актом причинно не детермінованим. Свобода, яка б не підлягала жодним законам, була б цілком непередбачуваною і взагалі б не належала до реального світу. Тим самим людина не могла б нічого втілити в життя в реальному світі. „Якщо мова про так звану „свобідну волю” має якийсь сенс, то в будь-якому разі це не повинно відбуватися таким чином, ніби рішення волі (про які при цьому в дійсності йдеться) були безпричинні” [3: 152].

Поруч із принципом причини Інгарден формулює принцип одиницності причинного детермінування, згідно з яким існує тільки й виключно одна причина якогось наслідку [3: 152]. Він допускає можливість існування причин, складених із двох або більше явищ, але одночасно підкреслює, що останній активний член достатньої умови –

(а цим є причина) – може бути лише один. Причому, на думку Інгардена, прийнята ним концепція причинного зв'язку, за якою причина і наслідок одночасні, не суперечить можливості існування в межах реального світу відносно ізольованих систем. Більше того, лише таким чином тлумачений причинний зв'язок допускає виникнення таких систем в межах світу. Тоді чим є відносно ізольована система?

Отже, систему належить визнати за відносно ізольовану, коли тимчасово з певної точки зору і до певної міри вона закрита, а з іншої – не закрита [4: 112]. У свою чергу вона закрита з певної точки зору певний час, оскільки з цієї ж таки точки зору не підлягає впливам, що витікають із зовнішнього світу, ані також сама не здійснює впливів на зовнішній світ [4: 112]. Причому те, з якого погляду система є ізольованою, Інгарден називає *родом* ізоляції. Цей параметр інформує про добір сторін, від яких ця система є ізольована. Другий параметр, який виділяє Інгарден, визначається ним як *ступінь* ізоляції. Він дає знання про кількість ізольованих сторін і величину необхідної сили для переломлення ізоляції цієї системи [4: 112]. Ці обидва параметри можуть набирати різну цінність як серед різних систем, так і в межах тієї самої системи. У результаті зміни може підлягати рід і ступінь відкритості окремих систем на себе, а тим самим *рівень* їх взаємовпливів. Отже, відносна закритість-відкритість щодо ізольованої системи залежить від ізоляційних механізмів, які вона містить, завданням яких є селекція того, що входить до системи й що з неї виходить. Завдяки цим механізмам систему характеризує часткове відмежування від оточення, яке полягає в тому, що названі чинники не проникають до її середини, оскільки не переходять визначеного ступеня інтенсивності. Причому може видатися, що певні подразники назагал досягають всередину системи, але її регулятивні механізми спричиняють, що це відбувається з перервами. Більше того, існує також можливість припинення деяких спонукань, оскільки вони підлягають модифікації, яка зводиться до послаблення або зміцнення їх інтенсивності. Але поруч із проникненням окремих імпульсів всередину системи, одночасно відбувається процес емісії різноманітних чинників із середини системи, вони вириваються назовні і впливають на неї безпосередньо, а опосередковано також – на даліше оточення. Таким чином, як система, так і її оточення залишаються у взаємній реляції, причому їх релятивність свідчить не лише про двосторонню залежність цих елементів, але також і про їх незалежність у певних межах. Причому цю незалежність у певних межах, особливо коли вона розглядається „з точки зору” цієї системи, підтверджує багато симптомів:

Існування ізоляторів, а отже матеріалів, які складають непрopusкнy стіну, що оточує зі всіх сторін якесь тіло. Причому їх діяльність може бути: а) двостороння; тоді ізолятори не пропускають впливів ані ззовні досередини, ані зсередини назовні; б) одностороння; тоді ізолятори не дозволяють проникнути всередину системи зовнішнім впливам або підтверджують, що процеси, які протікають всередині системи, залишаються там затриманими [4: 114-115].

Однак необхідно підкреслити, що завдяки ізоляторам система не добивається цілковитого замкнення перед довільними зовнішніми впливами, а завжди лише стосовно процесів і явищ визначеного роду. Також виявляється, що ізоляція є частково неповною, тобто не веде до цілковитого закриття щодо названого процесу, а лише призводить до відносно значного послаблення або звільнення його діяльності [4: 117]. На додаток, існують ізолятори, непрopusковість яких не є довільною, а має визначені межі, бо це залежить виключно від сили процесу (зможе ізолятор затримати його чи ні). Може навіть статися так, що енергія процесу настільки висока, що ізоляційні властивості ізолятора підлягатимуть абсолютному знищенню.

1. Нейтральність „внутрішніх процесів” системи по відношенню до певних станів речей або процесів, які протікають в оточенні названої системи, демонструє, що те, що протікає всередині системи, є, так би мовити, причинно визначене лише через факти, які мають своє джерело в системі, й у цьому сенсі є незалежне від того, що відбувається ззовні в його оточенні.

2. Інгардена тут цікавить взаємна ефективність або брак ефективності одних процесів, які постають у певній системі щодо інших процесів, які протікають в іншій системі. Цей факт підтверджується науковими дослідженнями. Завдяки цьому можливим є проведення багатьох експериментів, які розширюють наші знання про світ. Ефективність або також брак ефективності, про які тут йде мова, може набувати різних форм. Процеси і стани речей можуть зберігати односторонню або двосторонню нейтральність. Її прояв у межах реального буття має для Інгардена істотне значення тому, що це вона творить один із фундаментів можливості існування відносно ізольованих систем. „Якби у світі зовсім не існувало нейтральності *resp.* невпливання, не було б також жодного *світу*, тому що ми мали би справу лише з одним-єдиним предметом, а точніше з неперервним потоком взаємонерозрізнених ситуацій, які постійно змінюються” [4: 121].

3. Виникнення різних станів і процесів при одночасному прояві таких самих умов в ході їх перебігу [4: 114]. Отже, Інгарден переконаний, що світ не є однорідною і стислою системою, а творить

величину частково відкритих і частково закритих систем, взаємопов'язаних між собою, які, крім цього, характеризуються певною незалежністю по відношенню до себе. Заодно існування таким чином структурованих систем забезпечує появу строго визначених перервностей у реальному світі. Однак, для того, щоб система могла правильно функціонувати, окрім його ізоляції повинна бути збережена відповідна відкритість, яка призводить до того, що деякі фактичні стани залишаються щодо себе в причинній буттєвій залежності. Причому ця „примусова” відкритість показує, що не існують у світі системи абсолютно закриті. Якби це було можливо, така система творила б у світі певну дійсність для себе. Але це виключало б виникнення будь-яких причинних зв'язків поміж нею і оточуючим її світом. Система такого роду не підлягала б зовнішнім впливам, ані сама не мала би жодних впливів на своє оточення, тобто в своєму існуванні не залежала б від існування будь-якого стану зовнішнього світу. Словом, була б цілком відрізаною від реального світу, а це, на думку Інгардена, неможливо [4: 111-112]. Серед відносно ізольованих систем існують системи прості або складні. Прості системи збудовані з елементів, які самі вже не становлять системних цілостей. Складні системи збудовані з підсистем, з (на) яких у свою чергу можуть складатися інші підсистеми. Структура складної системи може бути ієрархічна або ж її можуть творити однорідні системи. Відносна ізоляція має подвійне значення, тому що завдяки їй: а) названа система відносно ізольована від оточення; б) у випадку складних систем виникає додатково відносна ізоляція між підсистемами, які входять до складу головної системи.

Для Інгардена людина – це складна, ієрархічно збудована з багатьох різних, частково ізольованих, систем вищого порядку [3: 126]. Це дуже важливе твердження для проблематики свободи, тому що концепція людини як відносно ізольованої системи виступає передумовою можливості реалізації людиною вільної діяльності. У праці „Про відповідальність” Інгарден говорить про це однозначно: „Концепція людини як відносно ізольованої системи, збудованої з багатьох підсистем, відкриває таку можливість, за якої людина реалізує *власну, незалежну* від зовнішнього світу діяльність, незважаючи на те, що ця діяльність причинно обумовлена в самій людині” [3: 147]. Необхідно підкреслити, що ця концепція не суперечить інгарденівській причинній структурі реального світу, яка постулює прояв у ній відносно ізольованих систем. На цій підставі Інгарден робить висновок, що свобода є можливою. Виявляється, що як зовнішня, так і внутрішня детермінація мають свої межі, а це дає привід Інгардену робити висновок, що прийняття власних рішень, які впливають із

глибини людського „я”, можливе. Однак, для Інгардена брак причини не є основою свободи. Більше того, такий погляд в основі своїй фальшивий. Для того, аби це показати, Інгарден піддає критиці концепцію свободи Канта, яка тісно пов’язана з його теорією двох світів: світом явищ і світом речей самих у собі [2: 354]. За Кантом, у межах світу явищ, детермінованих за визначеними законами причинності, взагалі не може бути мови про свободу, проте акти свободи волі можуть виникати лише у світі „речей самих у собі”. Кант розрізняє причинність двох видів: причинність, яка співпадає (відповідна) з законами природи, і причинність, яка втілюється через свободу. Звідси – різниця між свободою і її запереченням базується на переконанні, що те, що причинно обумовлене, не може бути вільне, в свою чергу те, що є вільним, повинно бути причинно необумовлене і одночасно саме повинно причинно обумовлювати. Отже, акт свободи волі, який розігрується лише в ноуменальному світі, хоча й не має своєї причини, сам є певну причиною ініційованого собою причинного ряду, який проявляється у межах світу явищ. Такий акт, маючи силу винуватця, вміщується в неперервну сітку причинних зв’язків у світі явищ і здійснює на нього вплив через те, що започатковує новий ланцюг причинності. Але, на думку Інгардена, таким чином мислима свобода є взагалі незрозумілою. Взята дослівно свобода, як цілковито не детермінована, виражає лише те, що людська активність є невідворотно випадковою, а кожна поведінка хаотична, що ясна річ, виключає існування інтегрованого суб’єкту рішення. У результаті кожен акт, який вважається вільним, як безпричинний є заодно довільним і непередбачуваним і, крім цього, жодним чином не може належати до світу, оскільки світ разом із тим, що входить у його обсяг детермінований і підлягає однозначно визначеним законам. Розглядаючи предмет інакше, належало би твердити, що з точки зору теоретичної моделі Канта про так звану свободу не можна нічого суттєвого стверджувати, оскільки вона не міститься в горизонті можливого пізнання. Більше того, її діяльність у світі законів природи, по суті, виключається. Крім цього, кантівська концепція не усуває тріщини в межах людського буття, а лише її поглиблює, демонструючи, що людина одночасно укорінена в двох протилежних їй світах. З одного боку, як буття природне, людина живе в світі явищ і підлягає їх законам. З іншого – як інтелігібельне буття, вона живе в ноуменальному світі й підпорядковується всім законам, які загалом сама собі і встановлює, тому що черпає їх із глибини власного розуму.

Не погоджуючись із кантівським розумінням свободи, Інгарден шукає іншого, а саме такого, який би передусім дозволяв говорити про свободу в межах причинно обумовленого світу. „Позитивного

вирішення проблеми свободи можна очікувати лише тоді, коли „свобода” не ідентифікується з відсутністю причини, а розуміється як „незалежність” людини від зовнішніх чинників, і коли заодно виявиться, що радикальний детермінізм безпідставний” [3: 149]. Тож зрозуміло, яку позицію займає Інгарден. Філософ однозначно не погоджується з радикальним детермінізмом, бо, як виявляється, світ не складається з однієї-єдиної цілісної системи, а складається з багатьох частково відкритих і частково закритих взаємопов’язаних між собою систем, які також, характеризуються частковою незалежністю відносно себе. Їх існування призводить до того, що реальний світ відзначається певними перервностями, і тому не можна розглядати його як єдину систему, про що говорив Лаплас. Оскільки людина, як ієрархічна система відносно ізольованих систем, є динамічною тілесно-психічно-духовною істотою, в межах котрої можна вирізнити тіло, душу, а також еготичну „верству”, яка може розвинути до образу відповідно структурованого „я”, що виконує функцію центру особи, оскільки все це дає Інгарденові чіткі підстави для ствердження, що буття вільним не обмежується лише виміром переживання, а рівнозначно уґрунтовано реально.

Список використаних джерел та літератури

1. Półtawski A. Roman Ingarden – metafizyk wolności // W kręgu filozofii Romana Ingardena. – W. Stóżewski, A. Węgrzecki. – Warszawa-Kraków, 1985. – 144 s.
2. Ingarden R. Wykłady z etyki. – Warszawa: PWN, 1989. – 353 s.
3. Ingarden R. Książeczka o człowieku. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1987.
4. Ingarden R. Spór o istnienie świata. – Warszawa: PWN, 1981. – T. III.

Oksana Lachwacka. Problem wolności człowieka w filozofii Romana Ingardena.

W artykule rozpatrywany jest problem swobody jako fenomen istniejących warunków realizacji wolności człowieka, poprzez analizę w strukturze realnego świata, w którym mieszka i tworzy człowiek, oraz strukturę istnienia ludzkości, rozkrywane jest pojęcie izolacji człowieka jako dynamicznej cielesno-psychiczno-duchowej istoty.

Oksana Lyakhvatska. The Problem of Person's Freedom in Roman Ingarden Philosophy.

The article highlights the problem of freedom phenomenon and the existence of individual's real freedom conditions through the real world structure analysis in which a human-being lives and creates as well as the structure of human existence. The concepts of isolated system and a person as a dynamic physical-psychic-spiritual being are also under analysis.